

Küreselleşme ve İslâm'ı Yeniden Düşünmek

Hasan ONAT

ABSTRACT

Globalization and Rethinking of Islam

Globalization can be simply defined as that inter-people interaction is turning global and as a new and widespread perception that rapid socio-cultural change stimulates. For the history of humanity, may be for the first time, it has been possible to influence people in a global scale, to guide and even mould. Nowadays a serious identity crisis and identity system conflict have been experienced especially in Turkey and the countries, whose citizens are muslim. Rapid socio-cultural change leads to deconstruction and reconstruction of all strata of society by the the effect of Globalization. The soundness of the change depends on being the social system in harmony with social identity. However, this change can be only realized by rethinking of Islam, since the current Islamic approachs towards religion doesn't provide it. The muslims can survive by protecting their identities against the tedious eddies of Globalization on condition that the succeed in making change while changing. The way out for this is to activate Muslim's creative abilities by using the power of science. This point also requires a serious change in mentality. So, this change in question can not be realized unless a rooted, sound and rational change happens in their understandings of religion. In order that the Muslims can solve the local problem hold the end of Globalization, their rethinking of Islam as a whole is an indispensable condition. In this context, it must be stressed that religion is the understanding forms of revelation, which is revealed by God to his Prophet. As Islam cannot be monopolized by any community or sect, also tradition cannot be understood as identical to it. Consequently, rethinking of Islam is the understanding of its message iin harmony with Qur'anic univesal principles and in accordance to requirements of the century, in which Muslims are faced with serious political and social crisis.

Keywords: Globalization, Religion, Islam, Rethinking, Tradition, Universal Ethics

a. Küreselleşme Üzerine

Küreselleşme, en basit şekildeyle, insanlar arası etkileşimin küresel bir boyut kazanmasıdır. Belki de insanlık tarihinde ilk defa, bütün insanlığı küresel ölçekte böylesine etkilemek, yönlendirmek, hatta biçimlendirmek mümkün hale gelmiş bulunmaktadır. Demokrasi, laiklik, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi değerler, tüm insanlık için ortak hale gelmiştir. Tüketim ve eğ-

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

lence kültürü, bütün insanlığı birden kucaklamaktadır. Terör bile küresel bir nitelik kazanmıştır. Hayatın bütün alanlarında, küresel bir etkileşim söz konusudur. Öyle ki, karşı çıkmak ya da taraf olmak, küreselleşmenin etki çemberine girmek veya bundan çıkmak anlamına gelmemektedir; belki etkileşimdeki yoğunluk ve bilinçlilik düzeyi farklılaşmaktadır. Bu sebepten, küreselleşmeye taraf, ya da karşı olmaktan ziyade, küreselleşmenin etkilerini ve sonuçlarını, bütün insanlığın geleceğini de göz önüne alarak tartışmakta fayda vardır. Belki bir adım daha atarak, tüm insanlığın yararına olacak, bir yeni "orta yol" arayışından söz etmek de imkan dahilinde görünmektedir. Buna ihtiyaç vardır; çünkü insanların üzerinde yaşayabilecekleri yeni bir dünya henüz keşfedilmemiştir.

Küreselleşme, yer yer modernleşmenin yeni bir aşaması, yer yer de Amerika eksenli yeni bir kültür dalgasının dünyayı istila etmesi olarak anlaşılabilir ve yorumlanabilir. Her iki halde de, küreselleşmenin, güçlü bir ekonomik ve kültürel yapıya sahip olmayan, demokrasiyi içselleştirememiş kültürler için bir tehdit olarak algılanmasının kaçınılmaz olduğu açıkça görülebilmektedir. Küreselleşme önüne çıkan her şeyi çepeçevre kuşatmakta, hiçbir şey onun etkisinden uzak kalamamaktadır. Bu arada, birtakım bastırılmış yerel kültür öğeleri ve değerlerin de yeniden dirilme fırsatı buldukları gözden kaçmamaktadır.

Üst üste bindirilmiş süreçlerin oluşturduğu küreselleşmenin, hızlı-sosyo-kültürel değişimin beraberinde gelen yeni bir algı biçimi olduğu da ortadadır. Değişimin hızı, değişimin doğru anlaşılmasını engellemektedir. Bu öylesine ilginç bir hal almıştır ki, değişime direnenler farkında olmadan değişmekte; bir müddet sonra, belki de karşı çıkmak adına karşı oldukları değerleri savunmaya başlamakta; tüm varlıklarıyla değişime açık olduklarını söyleyenler de değişim adına muhafazakar bir çizgiye sürüklenebilmektedirler. Bu durum, büyük ölçüde, küreselleşmenin kontrol edilemez boyutu ile ilgili olmalıdır. Kontrol edilebilir boyutta, yeni kültürler, yeni insanlar, yeni toplumlar yaratma hedefi, her ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmek istenmekte; direnme, bir şekilde kırılmaya çalışılmaktadır. Ancak, görünen o ki, bütün dünyayı etkileyen Amerika eksenli bir küresel kültür vardır ve severek, okşayarak, döverek, azarlayarak, bazen de öldürerek kendisini kabul ettirmektedir. Mevcut koşullarda küresel kültür, dünyanın tek kutuplu olarak devam etmesini, daha açık bir ifadeyle hayatın bütün alanlarında Amerika'nın etkin olmasını sağlamaya yönelik bir işlev görmektedir. Bu doğrultuda, küreselleşmenin Amerika'nın ideolojisi haline geldiğini söylemek bile mümkündür. Tarih bize, resmi ideoloji haline gelen anlayış biçimlerinin, bir şekilde kendi kendilerini yok etmeye başladıklarını göstermektedir.

Bize öyle geliyor ki, küreselleşme, belki de Türkiye'de, ya da Türkiye gibi yeni bir uygarlığın yeşermesi için uygun olan yerlerde, yeni bir uygarlığın mayalanmasına imkan hazırlamaktadır. İnsanlığın yeni bir uygarlığa ihtiyaç duyduğu, artık gizlenemez hale gelmiştir. Uygarlıkların yaratılması, biraz da birleşik kaplar teorisini çağrıştırmaktadır. Müslümanlar, yaratıcı yeteneklerinin varlığını unutup, kendilerini tekrarlamaya başlayınca, özellikle Endülüste gerçekleşen aşılama, modern Batı uygarlığının mayasını oluşturmuş-

tur. O zamanki Endülü's'ün yerinde bugün Türkiye vardır. Batı uygarlığının meydan okuması, en iyi Türkiye'de hissedilmektedir. Bu meydan okumanın cevapsız kalacağı herhalde düşünülemez. Küreselleşme, bize tıkanan damarlarımızı açma, kendi varlığımızın farkına varma ve kendimizi ifade etme imkanı sağlamaktadır. Bizim en büyük sorunumuz, birey olduğumuzun bir türlü farkına varmayı başaramayışımdır. Sağlıklı demokrasi kültürü üretme-yişimizin de geleneğin pençesinde kıvranışımdır. Yeterince özgür olmayışımızın da temelinde birey bilinci eksikliği yatmaktadır. İşte küreselleşmenin bize sağlayacağı en büyük katkı burada ortaya çıkmaktadır. "...Kültürel küreselleşmenin değişik kesimleri arasında hem elit hem de halk düzeyinde hem gerilimler hem de yakınlaşmalar vardır. Hepsinin paylaştığı ortak bir tema varsa o da bireyleşmedir; *yükselen küresel kültürün bütün kesimleri, bireyin gelenek ve cemaat karşısındaki bağımsızlığını artırır*. Bireyleşme, kişilerin bu konudaki görüşlerinden bağımsız olarak, davranışlarında ve bilinçlerinde gözlenebilecek biçimde ortaya çıkan toplumsal ve psikolojik bir süreç olarak görülmelidir"¹

Küreselleşme, birey bilincinin öne çıkmasının yanında, özellikle, gelişmekte olan ülkelerde geleneğin ve toplumun baskısını büyük ölçüde hafifletmektedir. İnsanlar, bir yandan kendi geleneklerini, kültürlerini ve içinde yaşadıkları ortamları sorgulama imkanına sahip olabilmekte; diğer yandan da, farklı kültürlerin, geleneklerin ve ortamların farkına varabilmektedirler. Bu durum, evrensel ve yerel kültür ve değerler açısından çift yönlü bir etkileşim sürecinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır: Küllenmiş yerel kültür ve değerlerin, eski kültürlerin su yüzüne çıkma fırsatı bulması, tekrar dirilmesi; başta kültür ve değerler olmak üzere evrensel boyut taşımayan hemen her şeyin, tarihin çöplüğüne doğru hareket etmeye başlaması. Bir başka ifadeyle, küreselleşme, yerel olan pek çok şeyin önce önünü açıp, biraz dirilmesine imkan sağlamakta; arkasından da onu evrensel boyutlu anaförlerin içine çekmektedir. Ayakta kalabilecek olan, sadece evrensel boyut taşıyan ya da evrensel nitelik kazanabilenlerdir.

Tarih, bilginin ve paranın, daima özgür ortamları sevdiğini göstermektedir. Küreselleşme, hem bilginin hem de paranın önündeki bütün engelleri ortadan kaldırmıştır. Bu, bilginin de paranın da dolaşım imkanının ve etki gücünün tahmin edilebilenden daha ileri düzeyde artması anlamına gelmektedir. İşin ilginç yanı, bilgi de para da biriktiği yere güç kazandırmaktadır. Bu gücü elinde bulunduranlar, onun bumerang gibi olduğunu hiç düşünmeden, insanlığın geleceğini, kendi istedikleri doğrultuda biçimlendirmeye kalkışmakta, kısmen de başarılı olabilmektedirler. Ancak, bilginin ve paranın, küreselleşme ile birlikte mutlak kontrol alanının dışına çıkması, farklı ve alternatif cazibe alanlarının oluşmasının imkan dahilinde olduğunu da ciddi olarak düşündürmektedir.

Küreselleşme, bir yandan "dünya vatandaşlığı" gibi bir anlamda vatan bilincini kaybetmiş yeni bir "göçebelik" ve "göçebe" kültür üretirken, diğer

1 Peter L. Berger- Samuel P. Huntington, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul 2003, 17.

yandan da tarih bilincinin yeniden doğmasına yol açmaktadır. Özellikle, Türkiye gibi, tarihiyle pek barışık olmayan ülkelerde tarih bilinci, kökleri geçmişin derinliklerinde yatan sorunların çözümü için tekrar, kendiliğinden devreye girmektedir. Bu durum bize geçmişimizi yeniden keşfetme ve doğru anlama-değerlendirme imkanı sağlayacağını düşünüyoruz. Çünkü, bizde hem tarihi yok farz eden, geçmişe küfrederek tatmin olan insan tipinin hem de geçmişini kutsallaştıran insan tipinin var olduğu görülmektedir. Oysa her iki halde de geçmişin anlaşılma imkanı ortadan kalkmış olmaktadır. Aslında, yok farz etmekle kutsallaştırmak arasında fazla bir farkın olduğu da pek söylenemez.

Öte yandan, küreselleşme, sorunların da küresel ölçekte ortaya çıkmasını ve algılanmasını beraberinde getirmektedir. Artık, dünyanın bütününi ilgilendirmeyen, hiçbir köşe, bucak kalmamıştır. Çevre kirliliği, nükleer tehdit, az ya da çok bütün dünyayı ilgilendirmektedir. AIDS, SARS, SARILIK gibi hastalıklar, belirli toplumların, ya da yörelerin değil, bütün insanlığın ortak sorunu haline gelmiştir. Bugün, yaşanabilecek başka bir dünyanın olmadığı, bu dünyanın da çok küçük olduğu, iyice anlaşılmuş durumdadır. Öyleyse, bu küçücük dünya üzerinde, insanca yaşamayı öğrenmek için, kıyametin kopmasını mı bekleyeceğiz. İnsanlığın bugüne kadar üretmiş olduğu bütün kültür ve uygarlıkların, bütün değerlerin tüm insanlığın barış ve mutluluk içinde yaşatılması için seferber edilmesi çok mu zor?

b. Küreselleşme ve Din

İnsanlık zor, fırtınalı bir zaman diliminden geçmektedir. “Dünyanın böyle fırtınalı bir döneminde insanlığın sadece politik programlara ve hareketlere ihtiyacı yoktur. Onun, halkları, etnik ve ahlaki grupları ve dinleri gezegenimiz dünyanın ortak sorumluluğunun bilinciyle barış içinde birlikte yaşatacak bir geniş görüşe (vizyon) de ihtiyacı vardır. Geniş bir görüş ise ümitleri, hedefleri, idealleri ve değerleri gerektirir. Maalesef dünyanın her yerinde insanların çoğu, bunları kaybetmiş durumdadırlar. Yine de şundan emin olabiliriz: Dinler, istismar edilmelerine ve tarih içinde zaman-zaman görülmüş başarısızlıklarına rağmen, ümitleri, hedefleri, idealleri ve değerleri canlı tutacak, kuracak ve yaşatacak sorumluluğu içlerinde taşımaktadırlar...”² . İnsanlığın barış içinde yaşayabilmesi, barışın kalıcı olabilmesi, demokrasinin evrensel bir ahlak anlayışının kılavuzluğunda gelişmesine bağlıdır. Hans Küng ve Karl Josef Kuschel’in kaleme aldıkları, farklı dinlere mensup pek çok insan tarafından imzalanan “Dünya Ahlakı Hakkında Açıklama”da yer alan şu tespitleri dikkat çekicidir:

“Kişisel tecrübelerden ve gezegenimizin sıkıntılarla dolu tarihinden öğrenmiş bulunuyoruz ki;

*Sadece kanunlar, düzenlemeler ve gelenekler yolu ile daha iyi bir dünya düzeni oluşturulamamıştır; zorlama ile de oluşturulamayacaktır;

2 Hans Küng-Karl Josef Kuschel, *Evrensel Bir Ahlak Doğru*, Çev. N.Aşkoğlu-C.Tosun-R.Doğan, Ankara 1995, 15.

*Barışın, adaletin ve yeryüzünün korunmasının başarılabilmesi, insanların, adaletin sağlanmasında hemfikir ve işbirliği içinde olmalarına bağlıdır;

*Adaletin ve hürriyetin gerçekleşmesine katkı, bir sorumluluk ve görev bilincini gerektirir ve bunun için de insanların hem kafalarına hem kalplerine hitap edilmelidir;

*Ahlâkî davranış olmaksızın hukukun devamını sağlayacak bir dayanak söz konusu olamaz ve bunun içindir ki, bir dünya ahlâkî olmadan yeni bir dünya düzeni olmayacaktır"³.

İşin gerçeği, küreselleşme, insanlığı bir "Dünya Ahlâkî" arama noktasına getirmiştir. "Dünya ahlâkî ile anlatılmak istenen şey, yeni bir dünya ideolojisi değildir; mevcut dinlerin ötesinde yeni ve birleşik bir dünya dini de değildir. Dünya ahlâkîdan kastımız, halihazırdaki bağlayıcı değerler, değiştirilemez ölçütler ve şahsi tutumlar alanında temel bir uzlaşmadır. Ahlâkta bir temel muvafakat olmazsa kaos veya bir çeşit diktatörlük, toplumları er ya da geç tehdit edecektir ve insanlar ümitsizliğe düşeceklerdir"⁴. İnsanlığın geleceği, "doğruların", "iyilerin", "gerçeklerin" hiç kimsenin veya hiçbir grubun ve toplumun tekelinde olmadığını, olamayacağını anlaşılmaya bağlıdır. Bu durum, kötülerin içinde iyi olmak yerine, iyilerin içinde daha iyi olmak şeklinde yeni bir düşünce kalıbının etkin ve yaygın olmaya başlaması anlamına gelecektir.

İnsanlığın geleceğinde barıştan, güvenlikten, insanlıktan söz edilecekse, bilim ve teknolojiye bağlı olarak artan gücün kontrol edilmesini sağlayacak, tüm insanların insanca yaşayabilecekleri eşğin altında kalmayacakları şekilde zenginliğin paylaşımını kolaylaştıracak ve açgözlülüğü dizginleyecek bir yüksek evrensel değerler sistemine ihtiyaç olduğu açıkça görülmektedir. Bu, ya insanların benimsemeseler bile hayır diyemeyecekleri, insanî boyutu, amaçları, yararları tartışma götürmeyecek kadar açık seçik olan bir evrensel ahlâkla sağlanabilir ya da örgütlenmiş dinlerin küreselleşmenin gereklerine göre yeniden yapılanarak, egemenlik ve üstünlük yarışından çıkıp, sevgi, barış ve hoşgörüde evrensel boyutu ön plana çıkartmaları ile mümkün olabilir. Ancak, her ikisinin de kolay olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Yüksek güven kültürüne olan ihtiyaç, gücün kontrolü, çevre sorunlarının üstesinden gelinmesi, evrensel ölçekte adaletin tesisi, dinin insanlığın sonuna dek varlığını ve etkinliğini sürdüreceğini göstermektedir. İnsanın gelişmişlik düzeyi ve gücü arttıkça dine olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Toynbee'nin şu tespitleri dikkat çekicidir: "Din bana, bilince sahip ve sonuçta kaçınılmaz bir seçim yapma gücü ve buna bağlı olarak seçim yapma gerekliliği olan bir varlığın yaşamı için zorunluluk olarak görünüyor. İnsanın gücü ne kadar büyürse dine gereksinimi de o kadar artıyor. Eğer bilimin uygulaması din tarafından ilham ve idare edilmezse, bilim hırsa göre uygulanacak ve hırsa o kadar etkili hizmet edecektir ki yıkıcı olacaktır"⁵. Küreselleşme, bir yandan dine olan ihtiyacı artırırken, diğer yandan da dinlerin öz ve yapı açısından kendilerini yenilemelerini, bir anlamda zorunlu hale getirmektedir.

3 Küng-Kuschel, *Evrensel Bir Ahlakî Doğru*, 16.

4 Küng-Kuschel, *Evrensel Bir Ahlakî Doğru*, 16.

5 A. Toynbee-D. Ikada, *Yaşamı Seçin*, Çev. Umut Arık, Ankara 1992, 50.

Küreselleşme, bilimsel anlayışın ve bilimsel bilginin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını sağlayarak, dinin bilimsel yöntemlerle araştırılmasının, hatta anlaşılmasının kapılarını aralamıştır. Bilimin sadece doğa bilimlerinden ibaret olmadığı, dinle ilgili disiplinlerin insan bilimlerinin bir alt kümesi olduğu yavaş yavaş bilim çevrelerinde konuşulmaktadır. Dinin, en genel anlamda bilimin konusu yapılması, din alanına yeni ufuklar açacaktır.

Küreselleşme, “dinler arası diyalog” arayışlarını da hızlandırmıştır. Farklı dinlere mensup insanlar, insanlığın küresel çaptaki ortak sorunlarına çözüm bulabilmenin yolunun, “anlama”dan geçtiğini, bunun da ancak diyalogla mümkün olabileceğini anlamaya başlamışlardır. Ancak, “dinler arası diyalog” çağrılarında ve bu doğrultuda yapılan toplantılara rağmen, “misyonerlik” in, bütün hızıyla devam ettiği de gözden kaçmamaktadır. Küreselleşme, misyonerlik faaliyetlerine “küresel” bir boyut kazandırmıştır. Bütün bunlara rağmen, “insanoğlunun geleceğine yönelik bugünkü tehdit, ancak birey olarak insanlarda devrimsel bir ruh değişikliği sağlanarak ortadan kaldırılabılır. Bu ruh değişikliğinin zor yeni idealleri uygulamaya sokabilecek irade gücünü ortaya koyabilmesi için din tarafından ilham edilmiş olması gerekir”.⁶

İnsanoğlu, gelişen bilim ve teknoloji sayesinde, dünyayı, gerçek anlamda bir bütün olarak görme, kavrama imkanına sahip olmuştur. Geleceğimizi tehdit eden sorunları ve bunların çözüm yollarını da küresel ölçekte algılamaya, değerlendirmeye başladık. İletişim imkanlarının artması, farklı kültür çevrelerine, farklı dillere, farklı dinlere mensup insanların birbirlerini anlamalarını kolaylaştırdı. Berlin Duvarı ile birlikte, insanların birbirlerini tanımalarını, anlamalarını engelleyen duvarlar da bir bir yıkılmaya başladı. Ancak, birey ve toplum planında insanların birbirlerini anlamalarının zannedildiği kadar kolay olmadığını da açıkça görmeye başladık. Yıkılan duvarlar, daha ziyade görülebilen, ekonomik ömrünü doldurmuş olanlardı. Bunların yanında, görülemeyen, hissedilmeyen, fakat etkin olan, insanın düşünce, tutum ve davranışlarını biçimlendiren duvarlar da vardır. Bunların başında da, tarihte örülen, kan, kin ve gözyaşı ile tahkim edilen, gizli duvarlar; ya da Kur'an'ın “ataların dini” adı altında eleştirdiği düşünce gelenekleri gelmektedir.

İslâm dini, ondört asrı aşkın bir zamandan beri, insanların inanç, düşünce ve davranışları üzerinde etkin olmaktadır. Küreselleşme, insanlığın geleceği açısından, Müslümanların da Müslüman olmayanların da İslâm dini hakkındaki bilgilerini yeniden gözden geçirmelerini, bir anlamda zorunlu hale getirmiştir. İslâm, öncelikle, ondört asırdır insanların temel paradigmalarının oluşmasında etkin bir din olarak, bir bütün halinde yeniden düşünülme-yi beklemektedir. İslâm'ı yeniden düşünmek, onu, Hz. Muhammed'in ilk vahyi aldığı zamanki tazeliği, sadeliği ve sıcaklığı ile anlamaya ve yaşamaya çalışmak demektir. Bir başka ifadeyle, İslâm'ın evrenselliğinin gereklerini yerine getirmek demektir.

İslâm, bizden önceki insanlar tarafından, birikimleri ve yetenekleri elverdiğiince anlaşılmuştur. Daha önceki anlaşılma biçimleri, bize, İslâm'ı daha iyi

6 Toynbee- Ikada, *Yaşamı Seçin*, 68.

anlama konusunda yardımcı olacaktır. İslâm, dinamik bir dindir; her zaman ve mekanda yeniden anlaşılabilir ve yorumlanabilir. Hz. Muhammed, sağlıklı bir "model" ortaya koymuştur. Bize düşen, Hz. Muhammed'i örnek alarak, İslâm'ın çağımıza uygun anlaşılma biçimini ortaya koymaktır. Üzülerek belirtmek gerekir ki, Müslümanlar, "Sanayi Toplumu"na uygun bir din anlayışı üretmekte başarılı olamamışlardır. İnsanlık, bugün "Bilgi Toplumu" aşamasındadır. Müslümanların geleceği, çağımıza uygun bir din anlayışı üretmeye bağlıdır.

Müslümanların, laiklik, demokrasi, din-hukuk, din-siyaset ilişkisi gibi alanlardaki mevcut sorunları, daha çok din anlayışının "fukaha"ya endekli olmasından ve geleneğin kutsallaştırılarak din gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bizden önceki Müslümanların din anlayışlarını, ağırlıklı olarak "Fıkıhçılar" belirlemişlerdir. Bu durum, bir yandan Müslümanların üretmiş oldukları "hukuk"un "insan ürünü" olduğu gerçeğinin göz ardı edilerek dinle özdeş hale getirilmesine yol açtığı gibi, diğer yandan da "hukuk"un değişmez kurallar bütünü halinde algılanmasına sebep olmuş ve hukuk işlevsiz hale gelmiştir. Müslümanlar tarafından tarih içinde üretilmiş olan "hukuk" un din olmadığını anlaşılması, Türkiye ölçeğinde dinsel sorunlarımızın önemli bir kısmının gerçek anlamda sorun olmadığını farkına varmamızı sağlayacaktır. Çünkü, dini savunur görünerek ya da dine küfrederek din ticareti yapanların malzemeleri ellerinden alınmış olacaktır.

Bugün gelinen noktada İslâm'ın yeniden anlaşılabilmesi için, öncelikle dine bakış açımızın değişmesi gerekmektedir. Artık, İslâm'ı hayatın bütün alanlarında "ontolojik" olarak aramanın dönemi geçmiştir. İslâm'ın selameti, insanları, insanlığın sonuna dek mutlu kılabilmesi, İslâm'ın siyasetlerin elinde oyuncak olmaması, çarpık din anlayışının insanlara dünyayı "Müslümanlık" adına zehir etmemesi ve toplumu parçalamaması için, toplumsal hayatın akışında etkin olan alanların, birbirlerinden ayrılması ve birbirlerinin egemenlik alanlarına tecavüz etmeden, hayatın daha da sağlıklı ve güzel olması için etkin olması gerekmektedir. Din, tıpkı güneş gibi, yukarıda olmalı, ısıtmalı ve ısıtılmalıdır.

"İslâm'ı Yeniden Düşünmek", bir anlamda insanlığın geleceğini yeniden düşünmek demektir. Türkiye, İslâm anlayışında sağlıklı, tutarlı, gerçekçi ve akılcı bir çizgi yakalayabilirse, bu, yeni bir zihniyet değişikliğini beraberinde getirebilir. Köklü zihniyet değişiklikleri, yeni uygarlıklara aralanan kapılardır. Türk milletinin köklü devlet geleneği ve uygarlık yaratmadaki birikimi, Türkiye'nin, tüm insanlığın muhtaç olduğu yeni bir uygarlığın beşiği olması- nı sağlayacak niteliktedir.

c. Küreselleşme Sürecinde İslam'ı Yeniden Düşünmek

c. a. Niçin İslâm'ı Yeniden Düşünmeliyiz ?

Yirminci asır, belki de insanlığın yüz binlerce yıllık serüvenine bedel olacak çok yoğun tecrübelerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. İki büyük savaş, dünya haritalarının değişmesine, imparatorlukların yıkılmasına yol açmış ve milyonlarca insanın hayatına mal olmuştur. Doğu Bloku'nun çök-

mesi, “kapalı toplumlar”ın ayakta kalamayacağını, “demokrasi”, “laiklik”, “insan hakları”, “hukukun üstünlüğü” gibi insanlığın asırlara dayanan tecrübesinin sonuçları olan evrensel değerleri görmezlikten gelerek ve “din” olgusunu dışlayarak bir yere varılamayacağını gözler önüne sermiştir.

Insanoğlunun ulaştığı bilgi birikimi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler gerçekten heyecan vericidir. Aklın, Kilise'nin ipoteğinden kurtulmasıyla birlikte başlayan “aydınlanma süreci”nin getirdiği açılımlar hâlâ devam etmekte, insanın önündeki gizler bir bir çözülmektedir. Klonlama, belki de önümüzde, “öldükten sonra diriliş”le ilgili yeni bir pencere açacaktır. Gen teknolojisi, kader anlayışımızın sınırlarını zorlamaktadır. Bilimde ve teknolojiye gelinecek nokta, miyoplaşma tehlikesinden uzak kalabilen insanlara, Yaratan-yaratılan ilişkisini anlama açısından yeni ufuklar açmaktadır.

Ancak, modern bilim ve teknoloji, insanoğlunun, “insan” gerçeğini, “yaratılışın yasaları” gerçeğini görmezlikten geldiği zaman, nelerle karşılaşabileceği konusunda da bizleri uyarmaktadır. İnsan, tabiatın bütünüyle bağımsız bir varlık değildir. Modern bilim ve teknolojiyi oluşturan anlayışta tabiat, daima, tüketilecek, kullanılacak, sömürülecek bir araç olarak görülmüştür. İnsanlığın geleceğini tehdit eden çevre kirliliği, bu bakış açısının doğal sonucudur. Aşırı bireycilik, bencilliği aratacak boyutlara ulaşmış; insanların gündün güne anlamsızlık ve yalnızlık bataklığına doğru sürüklenmesine yol açmıştır. Dünyamız, patlamaya hazır bir bomba haline gelmiştir. Öyleyse, artık, insanın, insana ve doğaya bakış açısını değiştirme zamanı gelmiştir. Aksi takdirde, dünya, bizden sonraki nesiller için yaşanabilecek bir yer olmaktan çıkacaktır.

Öte yandan, insanlığın ulaştığı bilgi birikiminin, modern bilim ve teknolojinin en önemli sonuçlarından birisi, içinde yaşadığımız hızlı sosyo-kültürel değişimdir. “Değişim”, hayatın bütün alanlarında etkisini hissettirmektedir. “Çağdaş yaşamın en belirgin özelliğinin değişim olduğu hususu tartışma götürmez bir gerçektir. İnsanlar bu değişime, ister bir ilerleme ve çağdaş uygarlık seviyesine yükselme olarak, isterse birçok 'sapıklığı' barındıran ve 'yüce insani değerleri' bozmaya yönelik bir şey olarak baksınlar, itiraf edilmesi kaçınılmaz olan gerçek şudur ki, çeşitli alanlarda meydana gelen yenilikler, her gün, hatta her saat birbirini takip etmektedir. Bu yenilikler, gelişime ayak uyduran medeni insanları; mevcut kanunlarını, bireysel ve toplumsal davranışlarını düzenleyen kuralları yeniden gözden geçirmeleri konusunda zorlamaktadır. Bu gözden geçirme işlemi, zorunlu olarak bu kanun ve kuralların şu ya da bu davranış kuralından dolayı tamamen kaldırılması ya da askıya alınması anlamına gelmez. Bu, çoğu kez, önceliklerin yeniden ele alınmasını, ihtiyaçlar hiyerarşisinin yeniden tespit edilmesini ve bunun gerektirdiği birtakım ilave kanunların vaz'ını zorunlu kılmaktadır.”⁷

İletişim imkanlarının artması, bilgiye ulaşmanın kolay hale gelmesi, “değişim”e ivme kazandırmıştır. Çözümler ve yeniden yapılanmalar, algılama melekelerimizi felç eden bir hıza ulaşan “değişim”in kaçınılmaz sonuçlarıdır.

7 Muhammed A. Cabiri, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev. Ali İhsan Pala ve Mehmet Şirin Çıkar, Ankara 2001, 64-65.

“Değişim”, küresel ölçekte etkili olmaktadır. Doğal olarak “din” de zaman zaman direnerek, engelleyerek; zaman zaman da öncü rolü oynayarak bu değişimden payını almaktadır.

İçinde yaşadığımız zaman diliminde “din”, olumlu ve olumsuz etkileriyle, insanlığın gündeminde, en ön sıralarda yer almaktadır. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'nın simgesi olan ikiz kuleleri yerle bir eden saldırı, Hindistan'da ve Pakistan'da yaşanan din ve mezhep çatışmaları, Bosna-Hersek'te tüm insanlığın gözü önünde yaşanan vahşet, dinden beslenen şiddet ve terörün ne kadar kötü olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Din, birtakım insanlar tarafından, bir şekilde egemenlik aracı olarak kullanıldığında ya da siyasal bir ideoloji haline indirgendiğinde şiddet ve terörü besleyen bir kaynak haline gelmektedir. Ancak, din olmadan, şiddet ve terörün kaynaklarını kurutmanın mümkün olmadığı da ortadadır. Çünkü, insanın hırsını, açgözlülüğünü sadece din dizginleyebilir.

Öyle zannediyoruz ki, küreselleşme süreci, hem insanlığın din hakkında ki genel anlayışını hem de dindarların kendi dinleri hakkındaki anlayışlarını yeniden gözden geçirmelerini bir zorunluluk haline getirecektir. Artık, adı ne olursa olsun, her “din”in, “insan” için olduğu gerçeğini anlamamanın zamanı gelmiştir. İnsanlığın geleceği, farklı dinlere mensup insanların, farklılıkları bir zenginlik olarak görebilmelerine bağlıdır. Bu konuda, Brzezinski'nin tespitleri dikkat çekicidir:

“Amerika için (ve Batı Avrupa'nın liberal toplumları için) başlama noktası, manevi bilinci geliştirmek, ahlaki kuralların istenir ve yararlı olduğunun farkına varmak ve bu yolla, nefse düşkünlük yerine kendini sınırlama özelliğini benimsemektir. Bunu yapmayı başaramazsak, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu tanımlama konusunda işlevsel bir kriterimiz olmaz, kendimizi mahvetmeye doğru kayarız.

“Elbette ki bu manevi değerleri biz icat edemeyiz. Bunlar geleneksel olarak üç büyük dinin, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'in içinde var olan değerlerdir. Bunların hepsi, laik bir toplumun da benimseyebileceği birtakım ilkeler getirir. Yanlış doğru kavramları benimsenip sindirilmeli, içgüdüsel duygular arasına girmelidir; mutlak doğru ve mutlak yanlış diye bir şeyin var olduğu, her şeyin görelî olamayacağı kabul edilmelidir..

“...Küresel ruh kriziyle başa çıkmak için hayatlarımızı yeniden bir dengeye oturtmamız gerekmektedir. Hayatın manevi yönünün de maddî yönü kadar önemli olduğunu kabul etme zamanı gelmiştir. Yirminci yüzyılda , yeniden 'bir daha asla' demek zorunda kalabileceğimiz açıkça görülmüştür. Eğer insanlık uyumlu bir dünyada kendi kaderini kendi eline alacaksa manevi kuralların merkezi bir noktaya yerleştirilmesi şarttır.”⁸

İnsanlığın geleceği hakkında kafa yoranlar, umutlarını ve kaygılarını birlikte dile getirmektedir. Aleksandr Solzhenitsyn'in şu çarpıcı tespitleri üzerinde düşünmekte yarar vardır:

8 Z. Brzezinski, “Esnek Batı'nın Zayıf Surları”, *Yüzyılın Sonu*, ed. Nathan Gardels, Çev. Belkıs Çorak, İstanbul 1999, 71-72.

"Çağdaş ulaşım, dünyayı Batı'da yaşayanların önüne açıvermiştir. Bu tam olmasa bile, neredeyse kendi benliğinin sınırlarından bir sıçrayışla çıkabilmenin eşiğine gelmiştir; televizyonun gözüyle aynı anda gezegenin her yerinde olabilmektedir. Ama görünüşe göre bu teknosantrik "ilerleme"nin spazmlı temposu, okyanuslar dolusu gereksiz enformasyon ve ucuz temaşa, insanoğlunun ruhunu hiç büyütememekte, tersine onu daha sığ hale getirmektedir; manevi hayatımız daralmakta, küçülmektedir. Bunun yanı sıra kültürümüz yoksullaşmakta, matlaşmaktadır, bu inisi içi boş yeniliklerle boğmaya çalışsak da sonuç değişmemektedir. Canlıların konforu ortalama bir insan için iyileşmeye devam ederken, ruhsal gelişme de durağanlaşmaktadır. Aşırı tıknamak, yanı sıra yüreklere bir hüznün sokmakta, bunca zevkin hiç tatmin getirmediği anlaşılmaktadır; hatta çok geçmeden bunun bizi boğacağı sezilmektedir.

"Hayır, tüm umutların bilime, teknolojiye, ekonomik büyümeye bağlanması mümkün değildir. Teknolojik uygarlığın zaferi aynı zamanda içimize bir manevi güvencesizlik tohumu da ekmiştir. Onun armağanları bizi hem zenginleştirmekte hem de kendine köle etmektedir. Her şey çıkarlarla ilgilidir "çıklarlarımızı ihmal edemeyiz- her şey maddesel varlıklar uğrunadır; ama içimizden bir ses de bize, saf, yüce, kırılğan bir şeyi kaybettiğimizi fısılda-maktadır. Amacı göremez olmuş durumdayız."⁹

İnsanlık yeni bir uygarlığın eşiğindedir. Bu bilginin merkezde ve bütün alanlarda belirleyici olduğu, Tofler'in deyişiyle "Üçüncü Dalga Uygarlığı"dır.¹⁰ Bir açıdan bakıldığında "sıkıştırılmış bir zaman dilimi"nde¹¹; bir başka yönden de geçmişin ve geleceğin öneminin göz ardı edildiği "genişletilmiş bir şimdiki zaman"da yaşayan insanlığı, "uygarlıklar çatışması"nın beklediğini söyleyenler var ise de, insanlığın geleceğinin, bilimsel bilgiye ve bunun sağladığı gücün kontrol edilerek insanın yararına kullanılıp kullanılmamasına; daha açık bir ifadeyle insanın hürsını ve açgözlülüğünü dizeginleyecek, bilimle barışık, fitratla ve akılla çelişmeyen yeni bir din anlayışına bağlı olduğunu görmek hiç de zor değildir. Çünkü din ve uygarlık arasında doğrudan bir ilişki vardır; din anlayışındaki köklü değişiklikler, yeni uygarlıkları beraberinde getirir.

"Yeni bir uygarlık" arayışına girmiş olan dünyada, Müslümanların da -eğer bu süreçte Müslüman olarak onurlu bir yer edinmek, insanlığın gidişinde etkin olmak gibi bir kaygıları varsa- öncelikle kendi din anlayışlarını gözden geçirmeleri, bir anlamda zorunluluk haline gelmiştir. İnsanlığın ihtiyacı, İslâm'ın temel özellikleri ve Müslümanların son iki asırdır içine sürüklendikleri manzara, İslâm'ın Kur'ân ekseninde ve bilimsel yöntemlerle, yeniden anlaşılması, yorumlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bunun için de, "din" tanımının, "din-bilim" ilişkisinin yeniden sorgulanmasına ve yeniden kurulmasına, Kur'ân'a Kur'ân'ın istediği perspektiften bakılmasına, aklın ve eleştirel yaklaşımın bütün alanlarda ön plana çıkarılmasına ve mezhepler üstü bir tutuma ihtiyaç vardır.

9 Aleksandr Solzhenitsyn, "Yirmi Birinci Yüzyıl Şafağında Önceki Gecenin Düşünceleri", *Yüzyılın Sonu*, ed. Nathan Gardels, Çev. Belkis Çorak, İstanbul 1999, 21.

10 Alvin-Heidi Tofler, *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*, Çev. Zülfü Dicleli, İstanbul 1996

11 Z. Brzezinski, *Kontrollden Çıkış Dünya*, Çev. H. Menemencioğlu, İstanbul 1996, 4.

Müslümanların din anlayışları, ağırlıklı olarak şifahî kültüre dayalıdır ve geçmiş tarafından şekillendirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, hicrî birinci, ikinci ve üçüncü asırlarda üretilen bilgiler, o zaman diliminde oluşan anlayış, bizim din anlayışımızı belirlemektedir. Gelenek, bir anlamda dinle özdeş hale gelmiştir. Dinsel davranışların, İslâm'ın mı, yoksa geleneğin mi etkisinde oluştuğunu belirleyebilmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Geçmişin, kutsallık zırhına bürünmüş olması, onun anlaşılmasına yönelik bütün çabaları sonuçsuz bırakmaktadır. İslâm'ı yeniden düşünmek, İslâm'ın geçmişin ipoteğinden kurtarılmasını sağlayacaktır.

Müslümanların, özellikle son iki asırdır ortaya koydukları din anlayışı, büyük ölçüde tepkisel bir nitelik taşımaktadır. İslâm, fiilî sömürge durumundan kurtulmak için verilen bağımsızlık mücadelesinin motivasyon kaynağı olmuş; yer yer siyasal ideoloji konumuna indirgenmiştir. Müslümanlar, Batı uygarlığının, hayat hakkı tanımayan meydan okuması karşısında, belki de zorunlu olarak, "tutunabilecek bir dal" arayışı ile "geçmiş"e yönelmişler; savunmacı bir yaklaşımla ayakta durmaya çalışmışlardır. Yaratıcı yetenekleri dumura uğrayan insanların, "geçmiş"le avunmak, "geçmiş"te yaşamak zorunda kaldıkları bir gerçektir. Böylesi olağanüstü durumlarda, sağlıklı anlayıştan, sağlıklı arayışlardan söz etmek elbette mümkün değildir. Tepkisel anlayış biçimlerinden kurtulabilmenin yolu, kanaatimizce İslâm'ı yeniden düşünmekten geçmektedir.

İslâm'ı yeniden düşünmek, son iki asırdır İslâm adına ortaya çıkan, ya da çıkartılan imajın gerçek anlamda İslâm'la bağlantısının olmadığını görmek ve göstermek demektir. Örnek verecek olursak; 1979 yılında gerçekleştirilen "İran İslâm Devrimi", adından da anlaşılabilir gibi, İslâm adına yapıldığı iddiasını taşıyan bir devrimdir. İran, "devrim ihracı" nı resmen devlet politikası haline getirmiş; görevi sadece bu olan bir bakanlık bile kurmuştur. Devrimin yerleştirilmesi amacıyla çok kan dökülmüştür. Salman Rüşdi olayı, uluslar arası bir boyut kazanmıştır. İran'da olan bütün olumsuzlukların faturası, içeride ve dışarıda İslâm'a kesilmiştir. Oysa, adı ne olursa olsun, İran'da olup bitenleri, "Farşlılık" ve "Şiilik" gerçeklerini göz önüne almadan anlamak mümkün değildir¹². İran örneği, dinin siyasallaştığı zaman, toplumsal yapıyı nasıl tahrip edebileceği konusunda da bize bir fikir vermektedir. Siyasal iktidar, yaptıklarını, dini kullanarak meşruiyet zeminine taşımak istemektedir. Olup bitenler, devlet ideolojisi haline getirilen "Şiilik" in, İslâm'ın önünde olduğunu göstermektedir. Oysa, mezhepler, İslâm'ın anlaşılma biçimleridir; İslâm'la özdeşleştirilmeleri İslâm'a aykırıdır.

Batı'nın Doğu Bloku çöktükten sonra kendisine yeni bir düşman arayışı, İslâm hakkında olumsuz bir imajın-kasıtlı olarak öne çıkarılmasında etkin olan hususlardan birisidir.¹³ Bu arada, her şeye rağmen, İslâm'ın dünyada

12 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi*, Ank. 1996.

13 Bu konuda geniş bilgi için bkz. John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality*, New York 1992.

en hızlı yayılan bir din olması da, olumsuz imaj arayışında üzerinde durulması gereken bir husus gibi görünmektedir.

c.b. İslâm'ı Yeniden Nasıl Düşünebiliriz?

Müslümanlar, on dört asırdan beri İslâm'ı anlamaya çalışmışlardır. İslâm, kendisine gönül veren insanların bütün dünyalarını çepeçevre kuşatmıştır. Öyle ki, din, sanata, edebiyata, bilime, felsefeye damgasını vurmuş; İslâm'ın merkezde olduğu bir uygarlık yaratılmıştır. Bu uygarlığın farklı versiyonları, Endülüs'te, Mısır'da, Horasan-Maveraünnehir bölgesinde, İranda, Anadolu'da vücut bulmuştur. Bu uygarlık, Modernleşmenin kökeninde yer alan Rönesans ve Reform'un oluşum sürecini bile ciddi olarak etkilemiştir. Ancak, birleşik kaplar misali, Batı, bilim ve teknoloji alanında rüzgarı yakalayıp yükselmeye başlayınca, Müslümanlar, değişimin anlam ve önemini kavramakta gecikmişler; Batı'nın "uygarlaştırma" projelerine "obje" olmuşlar; sağlıklı din anlayışı üretememişlerdir. Bugün gelinen noktada, İslâm'ın yeniden düşünülmesi, hem Müslümanlar hem de insanlığın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Öyle zannediyoruz ki, eleştirel bir yaklaşımla, bir din olarak İslâm'ın ve Müslümanların üretmiş oldukları kültürün yeniden gözden geçirilmesi, bize, din alanında sağlıklı yapılanmaların kapılarını açacaktır.

c.b.a. Temel İlkeler

İslâm'ı bir bütün olarak yeniden düşünmeye, yeniden anlamaya çalışırken, istikametimizi belirleyecek bazı temel ilkelere ihtiyaç vardır. Bu ilkelerden bazılarını, maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. İslâm'ın temel kaynağı vahiy ve akıldır.
2. Hz. Muhammed'e Allah katından gelen vahiy, iki kapak arasındaki Kur'an-ı Kerim'de var olan âyetlerdir.
3. Kur'an, Allah'ın, insanları "uyarmak" için gönderdiği bir "öğüt", "rahmet ve şifa" kaynağı, "yol gösterici" bir kitaptır.
4. Kur'an'ın dışındaki her türlü bilgi beşeri bilgidir; her türlü tenkit ve tahlile sonuna kadar açıktır.
5. Hz. Muhammed, Allah katından almış olduğu vahyi insanlara ulaştıran, bu vahiyle insanları uyaran bir peygamberdir; insanlar için en güzel "örnek"tir. Hz. Muhammed'i diğer insanlardan ayıran tek özellik Allah katından vahiy alıyor olmasıdır.
6. İnsan, kendini gerçekleştirmek amacıyla yaratılmış bir varlıktır.
7. İslâm, Kur'an'daki evrensel ilkeler etrafında, Hz. Muhammed'in "önder" ve "örnek"liğinde oluşan, Allah'a, öldükten sonra dirilmeye, Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna inanma temeli üzerine kurulmuş olan dinamik bir dindir; her zaman ve mekanda Kur'an'daki evrensel ilkelerin etrafında yeniden anlaşılabilir, yeniden yorumlanabilir.
8. Bir kimsenin Müslüman olabilmesi için, Kur'an'da belirtilen temel iman esaslarına inanması yeterlidir.
9. Din, insan için bir araçtır.

10. Dine dayalı olarak ortaya çıkan kurumlaşmalar dinle özdeşleştirilemez.

11. İslâm, siyasî meseleleri “insan”ın sorumluluğuna bırakmıştır.

12. Müslümanların tarihsel akış içinde üretmiş oldukları “fıkıh” ya da “İslâm hukuku”, dinden yararlanılarak üretilen “beşerî” bir hukuktur; dinle özdeşleştirilemez.

13. Adı ne olursa olsun, bütün mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlardır; İslâm’la özdeşleştirilemezler.

c.b.b. Doğru Bilgi İhtiyacı

Dinin kendine özgü yapısı, genellikle eleştiriye açık tutulmayan, kaynakları bilinmeyen, herkesin içeriğini kendince doldurduğu kavramlarla örülen, sınırları belirsiz, doğruluğu hakkında ölçüt geliştirilemeyen bir bilgi alanının oluşmasına yol açmıştır. Çoğu zaman, bu alanın, sorgulanmaksızın kabul edilmesi gereken bilgilerle dolu olduğu zannedilir. Bu belirsizlik, ölçütsüzlük ve gizem, çarpıklıkların, yanlışların meşrulaştırılmasını, hatta din istismarını kolaylaştırmaktadır. İnsanın her alanda doğru bilgiye ihtiyacı vardır; ancak, din alanında doğru bilgiye olan ihtiyaç, bütün insanlığın geleceğini etkileyebilecek kadar önemlidir. Bireyin ve toplumun din anlayışı, din hakkındaki bilgilerle kurulur. Vahye, akla ve gerçeklere aykırı bilgilerle kurulan din anlayışının, bireye ya da topluma herhangi bir fayda sağlayacağını, herhalde kimse iddia etmeye kalkışmaz. Hegel’in dediği gibi; “Tanrı kavramı çarpık olan bir toplumun, devleti de hükümeti de, kanunları da çarpık olur.”

Din, esas itibarıyla, soyut bir kavramdır; sadece insan zihninde vardır. İnsanın dışında Allah vardır; peygamber ve kutsal kitap da vardır. Ancak, Allah’a inanan bireydir. Allah inancını benliğinin derinliklerinde hisseden, inancı içselleştiren, davranışlarına yansıtan da bireydir. Din bireyi, birey de dini biçimlendirmektedir. Din, bireyin ve toplumun gelişmişlik düzeyine, bilgi birikimine göre kendine özgü bir yer edinmektedir. Bazen, bütünüyle paradigma görevi görmekte; bazen de bireyin temel paradigmasının oluşmasında en etkin unsurlardan birisi olmaktadır. Din, herkesin bildiğini sandığı, ancak ele avuca sığmayan, kolay kolay tanımlanamayan bir şeydir. Bu durum, dinin dinamik bir olgu olmasını sağlamaktadır. Dini anlayan da yaşayan da insanın ta kendisidir. Din hakkındaki “kurucu” nitelik taşıyan temel bilgiler, akla ve vahye uygun olmadığı zaman, ortaya çıkan anlayış doğal olarak sağlıklı olmayacaktır. Örneğin, imanın bilgi boyutu ihmal edilip, iman birtakım ön kabullere körü körüne inanmak olarak anlaşılırsa, iman ve akıl birbirinin alternatifi konumunda olacaktır. Böyle bir durumda ne eleştirel yaklaşımdan ne de doğru bilgiden söz edilebilir. Oysa bilgi olmadan iman olmaz. Eleştirel yaklaşım olmadan da “kurucu” bilgiler tesadüfen doğru olabilir.

Dinin dinamik yapısı, insan ürünü olan kurumlaşmanın açık uçlu olmasını beraberinde getirmektedir. Toplumsal değişimin yavaş seyrettiği dönemlerde, dinin dinamikliğinden söz etmenin hiçbir anlamı olmaz; çünkü, değişimi-

mi farketmek mümkün değildir. İşin ilginç yanı, değişim çok hızlı olduğunda da onu farketmek bir hayli zor olmaktadır. Bu durum, bir yandan geçmişin, bütünüyle din gibi algılanmasına ve kutsallaştırılmasına yol açmakta; diğer yandan da din zırhına bürünen her şeyi insanın anlama menziline dışına taşıyarak, eleştiriden uzak tutmaktadır.

Vahyin muhatabı insandır. İnsan, daha çok deneme-yanılma yolu ile öğrenen, beş duyu ve sezgi kanalıyla dış dünyaya açılabilen bir varlıktır. İnsanın olduğu yerde, mutlak doğrudan ve kesinlikten söz edilemez. İnsanın sürekli "oluş" halinde bir varlık oluşu, gelişmeyle birlikte göreceliliği de düşündürmektedir. Yanılmak, fikir değiştirmek, doğrunun peşinde olmak insana özgüdür. İnsanın vahiyle uyarılma ihtiyacı hissetmesi, muhtemelen insanın varlık yapısı ile ilgili olmalıdır.

İnsan gerçeği ve dinin dinamik yapısı, din adına hazır bulduğumuz her şeyin eleştiri süzgecinden geçirilmesini bir zorunluluk haline getirmektedir. Aslında, doğru bilgiye sahip olmanın, doğru olanı tercih edebilmenin ve doğru eylemlerde bulunabilmenin yolu "eleştirel yaklaşım"dan geçmektedir. İnsanın, fazla çaba sarf etmeden edindiği ya da bir şekilde hazır bulunduğu bilgilerin doğruluğunu sorgulaması pek kolay olmamaktadır. Çünkü, bu tür bilgiler ve onların arka planındaki düşünce kalıpları, bizim olay ve olguları anlamamızda ve anlamlandırmamızda etkin olmaktadır. Bir başka deyişle, çerçevenin içinde kalarak düşünmeye, yaşamaya alışmış durumdayız. Toplumlar, -belki de değişme korkusundan- yeni, alışılmamış düşünce ve eylemlerden hep tedirginlik duymuşlardır. Çerçeveyi zorlayanlar, tarih boyunca pek hoş karşılanmamışlardır. İçinde yaşadıkları zaman dilimine sığmayan büyük kafalar, çoğunlukla, kendilerinden sonraki nesiller tarafından daha iyi anlaşılmuşlardır. Bütün peygamberlerin, insanları uyarmaya başladıkları zaman karşılaştıkları bilinçsiz direnç bu söylediklerimizin kanıtı olarak gösterilebilir. Hz. İbrahim yakılmak istenmiştir. Hz. Muhammed, çok sevdiği Mekke'yi terk etmek, Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır.

Din alanındaki bilgilerin doğru bilgi olup olmadığı, kaynaklar ve içerik birlikte göz önüne alınarak araştırılır. Kur'an'ın dışındaki bütün bilgilerin kaynağı insandır. Kur'an'ın özelliği, Allah katından Hz. Muhammed'e gelen vahiyden meydana gelmiş olmasıdır. Kur'an, Hz. Muhammed'e geldiği şekliyle bize kadar ulaşmıştır. Kaynağı Tanrı'dır; otantikliğinden şüphe edilmemektedir. Ancak, Kur'an âyetlerinin yorumları, hiçbir zaman Kur'an'la özdeşleştirilemez. Yorumlar, yorumu yapan kimsenin kapasitesine, bilgi birikimine, yeteneklerine ve içinde yaşadığı zaman ve zemine göre değişebilir. Kur'an'ın evrensel boyutu, onun her zaman ve mekanda yeniden anlaşılmasını ve yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. İslâm'la ilgili vahyin dışındaki bilgilerin doğruluğu, onların akla ve vahye aykırı olmamasına bağlıdır. Kurucu nitelik taşıyan bilgilerin, mutlaka akla, vahye ve eşyanın hakikatine uygun olması gerekir. (Uygun olmada birebir örtüşme aranmaktadır. Uygun olmanın alanı, aykırı olmamaktan daha dardır. Aykırı olmayan mutlaka uygun demek değildir.) İnsan, aklıyla doğruyu bilecek ve bulabilecek şekilde yaratılmıştır.

Hız. Muhammed, Allah katından kendisine gelen vahyi, vahiy katiplerine yazdırmıştır. Elimizdeki Fatıha sûresi ile başlayıp Nass sûresi ile biten Kur'an-ı Kerim, Hız. Muhammed'in yazdırmış olduğu metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Kur'an'ın dışında Hız. Muhammed'e gelen vahyin olup olmadığı hususunda kesin bir şey söyleyebilmek pek mümkün değildir. Ancak, Hız. Muhammed, Kur'an metni ile kendi sözleri arasında belirgin bir ayırım yapmış ve Kur'an'ı ayrıcalıklı bir konumda tutmuştur. Bunun anlamı şudur: Hız. Muhammed'e, Kur'an'ın dışında da vahiy gelmiş olsa bile, onların yeri Hız. Muhammed'in kendi sözleri arasındadır. Hız. Muhammed'in sözlerine vahiy muamelesi yapmak, onun beşerî yönünü gölgeler.

Hız. Muhammed'in söz ve filleri, Müslümanlar arasında, her zaman önemsenmiş ve önemsenmeye devam edecektir. Ancak, doğru bilgi açısından hadis ve sünnet konusunda iki temel sorun karşımıza çıkmaktadır: Birincisi, Sünni anlayışta "Sahihayn" adı altında Buhârî ve Müslim'in veya "Kütüb-ü Sitte"¹⁴ nin, Şîf anlayışta "Kütüb-ü Erbaa"¹⁵ adı altında toplanan koleksiyonların bütünüyle "sahih" hadisleri içerdiği iddiası ile kutsal bir hüviyet kazanması. İkincisi, hadislerin içerikten çok ravileri bakımından incelenmesi. Sünni hadis anlayışı ile Şîf hadis anlayışının temelde birbirinden farklı olması bir yana, İslâm alimleri, hem söz hem de manâ bakımından Hız. Muhammed'e ait olan hadislerin sayısı üzerinde bile ittifak edememişlerdir. Bu durum, hadis ve sünnet konusunda bizleri şu gerçeğe karşı karşıya getirmektedir: Hız. Muhammed'de bize intikal eden, ona ait olduğu iddia edilen bütün bilgiler, beşer ürünü ve beşer kanalıyla intikal ettikleri için, içerik ve Hız. Muhammed'e aidiyetleri açısından daima metodik şüphle yaklaşılması gereken bilgilerdir. Bir hadiste bir kelimenin yerine eşanlamlısının kullanılması bile onun değışmiş olması için yeter sebeptir. Bu durum, Hadis ve Sünnet'in bir kenara itilmesi anlamına gelmemektedir. Tersine, Hadis ve Sünnet'e, daha çok özen gösterilmesi demektir.

Bilindiği gibi, İslâm açısından, Hız. Muhammed'in vefatıyla birlikte vahiy kapısı kapanmıştır. Artık hiç kimse, Allah katından genel geçer nitelikli vahiy bilgi aldığını iddia edemez. Bu durum, Müslüman alimlerin görüş, fikir ve düşüncelerinin -hikmet veya ilham adı altında bile olsa- hiçbir şekilde kutsallık zırhına büründürülerek eleştiri alanının dışına taşınmasına imkan vermemektedir.

14 Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahih*leri ile Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâfî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*leri, *Kütüb-i Sitte* olarak şöhret bulmuştur. Fakat hicri VI. asra kadar bunların sayısının beş olduğu ve İbn Mâce'nin daha sonra altıncı kitap olarak bunlara eklendiği belirtilmektedir. Kimileri altıncı kitap olarak Dârimî'nin *es-Sünen*'ini kabul ederken, kimileri de İmâm Mâlik'in *el-Muvattâ'*ını kabul etmişler, buna karşın içlerinde altıncı kitap olarak en meşhur olanı, İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985, 202; Kettânî, *Hadis Literatürü*, Çev. Yusuf Özbek, İstanbul 1994, 1-5.

15 Kuleynî'nin *el-Kâfî fi 'İlmi'd-Dini*, İbn Bâbeveyh es-Sadük'un *Kitâbu Men lâ Yahzuruhu'l-Fakih* ve Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Kitâbu'l-İstibsâr Ma'htelefe fihî mine'l-Ahbâr* ve *Kitâbu Tezhibi'l-Ahkâm* adlı eserleri Şiiliğin kaynağı durumunda olan ve *Kütüb-i Erba'a* adıyla şöhret bulan kitaplardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem. R. Fiğlalı, *İmâmîyye Şîası*, Ankara 1984, 180-181.

İslâm açısından, vahyî bilginin dışındaki her türlü bilgi, hangi kaynaktan yer alırsa alsın, kimden gelirse gelsin beşerî bilgidir; sonuna dek her türlü tenkit ve tahlile açıktır.

Kur'an'da yer alan vahyî bilgi, sadece Allah'tan geldiği hususunda, yani kaynağı bakımından eleştiri dışı tutulmaktadır. Kur'an'ı anlayacak olan insan olduğuna göre, anlamaya yönelik her türlü faaliyet, hem eleştirel hem de eleştiriye açık bir faaliyettir. Anlama, birey ve toplum planında, bir ucu açık bir faaliyettir.

Kur'an'ın temel amaçlarından birisi olan, insanları “özellikle itikat ve ahlâk alanlarında akıllarını doğru kullanmaya teşvik ve doğru davranışa ikna faaliyeti”, doğru bilgi ile mümkün olabilir. İnsan, bilmeden de doğru olanı yapabilir; ancak, sorumluluk bilinci, yapılan her şeyin bilerek yapılmasını gerektirmektedir. İsrarla, düşünmeyi, akletmeyi, ibret almayı, öğüt almayı, bütün bilgi vasıtalarını etkin kullanmayı emreden Kur'an, “Bilmediğin şeyin ardına düşme. Doğrusu, kulak, göz ve kalb işte bunların hepsi ondan sorguya çekilir.”¹⁶ buyurarak; bilerek inanmayı, bilerek yaşamayı istemektedir.

Kur'an, her konuda sağlam bilgi ile delillere dayalı olarak hareket edilmesini istemekte; “zan”na uyulmasını eleştirmekte¹⁷; zannın hiçbir yarar sağlamayacağına¹⁸; hatta zannın bir kısmının günah olduğuna¹⁹ dikkat çekmektedir. Hucurât sûresindeki şu âyet, her alanda doğruyu arama konusunda bir uyarıdır: “Ey inananlar! Eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse, onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenalık edersiniz de sonra ettiğimize pişman olursunuz.”²⁰

Öte yandan, Kur'an, “ataların dini” adı altında, geçmişten intikal eden kültürel mirasın ve düşünce geleneklerinin eleştiri dışı tutulmasını da şiddetle eleştirmektedir: “Onlara: 'Allah'ın indirdiğine uyun!' dediği zaman: 'Hayır, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyşeler!”²¹

c.b.c. Eleştirel Yaklaşım ve Geleneği Doğru Anlamak

Eleştiri, sanatta, edebiyatta ve bilimde mükemmeli, doğruyu ve güzeli arayış sürecinin en etkili aracıdır. Yaratıcılık, daima fark edilmek ister. Dürüst eleştirmenler, yaratıcı yeteneklerinin yanında takdir edebilme, değerlendirebilme yetenekleri de gelişmiş olan kimselerdir. Bu alanlarda eleştirinin temel amacı, ortaya çıkan eserin/bilimsel sonuçların ilgilenenler için daha anlaşılır kılınmasını sağlamak, o yollarda yürümek isteyenlerin ufkunu açmak, konuya farklı açılardan da bakılabileceğini göstermek, varsa ciddi hatalar, tekrarlanmaması için uyarmaktır. Eleştiriye en çok ihtiyacı olan kimse de bilim adamıdır. Çünkü eleştiri olmadan, eleştirel yaklaşım esas alınmadan bilimden ve bilimsel gelişmelerden söz edilemez.

16 İsrâ, 36.

17 Örneğin bkz. Necm, 23, 28

18 Yûnus, 36

19 Hucurat, 12

20 Hucurat, 6

21 Bakara, 170 ; Ayrıca Bkz. Maide, 104; Zuhuf, 22; Lokman, 21.

Din alanının da en az sözünü ettiğimiz alanlar kadar, belki de daha fazla eleştiriye ve eleştirel yaklaşıma ihtiyacı vardır. Ancak, din söz konusu olunca, ağırlıklı olarak dinin yanında yer alanlar "savunmacı", karşısında yer alanlar da "saldırgan" bir tavır takınmaktadırlar. Dolayısıyla, din alanında "anlama" devreden çıkmaktadır. Doğru bilgi olmadan "anlama"nın anlamının olmayacağı açıktır.

Din alanının eleştiri dışı tutulması, daha çok, dinden çıkma ve günah işleme korkusundan kaynaklanmaktadır. Din anlayışımızın kaynakları ve niteliği, inancımızın vahyi ve mantıki temelleri bilinmezse, irrasyonellik ve korku egemen hale gelebilir. Belirsizlik ve bilgisizlik, korkuyla birlikte kutsallığı ve gizemi bir "sığınak" olarak, öne çıkartabilir. Korkunun, irrasyonelliğin ve bilgisel temelleri olmayan kutsallığın eleştiriye tahammülü olmaz.

İslâm'ı, eleştirel bir yaklaşımla yeniden anlamaya çalışmak, her şeyden önce Müslümanların on dört asrı aşan bir zaman diliminde din adına ürettikleri her şeyi eleştiri süzgecinden geçirmek demektir. İnsan tarihsel bir varlık olduğuna göre, geçmişimiz, biz farkında olsak da olmasak da geleceğimizin şekillenmesinde -olumlu ya da olumsuz- etkin olmaktadır. Geçmişin olumsuz etkilerini kırabilmenin yolu, geçmişin doğru anlaşılmasından geçmektedir. Olumlu etkilerini yukarı çekebilmek de yine doğru anlamaya bağlıdır.

Tarihi Tanrı inşa etmemektedir. Tanrı'nın yarattığı insan, Tanrı'nın altyapısını hazırladığı bir zeminde, hayatın anlamını arama ve kendini gerçekleştirme çabalarını sürdürürken, aynı zamanda "Tarih"i de yaratmış olmaktadır. İnsan ürünü olan her şeyin, iyi ve kötü yönleri olabilir. Çünkü, peygamberler de dahil, hiçbir insan bütünüyle hatadan, günaha uzak değildir. İnsanın yarattığı kültür ve uygarlıklar, "yaratılışın yasaları"na ters düşmediği müddetçe iyi, yararlı, hatta güzel diye nitelendirilmiştir. İnsanın birey olarak "özgün"lüğü, kültürlere ve uygarlıklara damgasını vurmuştur. Öyleyse, geçmiş anlamak, bir anlamda "insan"ı anlamak demektir. İnsan, istese de istemese de geçmişten, gelenekten kurtulamaz. İnsanın tarihsel ve sosyal bir varlık olması, hayatın anlamını toplum içinde, geleneklerin de yardımıyla bulmasını gerektirmektedir. Burada esas olan, insanın topluma, geçmişe, gelenek göreneklere mahkûm olup olmamasıdır. Eleştirel yaklaşım, farklılıkların zenginlik olarak anlaşılmasını kolaylaştırır; bireyin, toplum içinde geçmişten de yararlanarak kendini inşa etmesini kolaylaştırır.

Müslümanların kültüründe geçmiş, "Asr-ı Saadet" adı altında kutsallaştırılmıştır. Eleştirel yaklaşım sağlıklı bir şekilde gelişmediği için, Sahabe Dönemi ve ondan sonraki gelişmeler, doğru anlaşılammış; mezhepler, bir anlamda tarihi geriye doğru işleterek, meşruiyet kazanabilmek için, kendi tarihlerini ve geleneklerini, sonradan inşa etmişlerdir. Bu durum, hem Müslümanların zihniyet olarak geçmişte yaşamalarının hem de Müslümanların geleceğinin belirlenmesinde geçmişteki sorunların hâlâ etkin olmasının en önemli sebebidir. Hz. Muhammed'in vefatından sonraki hilafet tartışmalarının, bugün bile Müslümanların zihnini meşgul etmesi, Kerbelâ olayının Müslümanların farklı kâmp-lara ayrılmasında hâlâ etkin olması, geleneğin doğru anlaşılmadığında, insanların geleceğini nasıl belirlediğinin bir kanıtı olarak gösterilebilir.

Sonuç Yerine

Başta Türkiye olmak üzere halkı Müslüman olan bütün ülkelerde ciddi bir kimlik krizinin ve kimlik-sistem çatışmasının yaşandığı açıkça görülmektedir. Toplumsal sistem ve kimlik, birbirinden farklı istikametlerde çalışmaktadır. Hızlı sosyo-kültürel değişim, küreselleşmenin de etkisiyle, toplumun tüm katmanlarında çözümlere ve yeniden yapılanmalara yol açmaktadır. Bu değişimin sağlıklı olabilmesi için, toplumsal sistem ile toplumsal kimliğin uyum içinde ve aynı istikamette çalışması gerekir. Bu ise ancak, "iletişimsel eylem" ile gerçekleştirebilir. Oysa, mevcut din anlayışı, buna imkan vermemektedir. İslâm'ı yeniden düşünmek, bize uzlaşmanın kapılarını aralayabilir. "Toplumlarda kimlik değişimi veya eski kimliğin korunması için önkoşul bu konuda uzlaşmanın sağlanmasıdır. Diğer taraftan sistemsel bütünleşme de toplumsal sistemlerin varlıklarını sürdürmelerinin önkoşulunu oluşturur. Yeterli ölçüde uzlaşma ve bütünleşme sağlanmadığı zaman ise toplum kimliğini yitirir ve parçalanır. Uzlaşma ve bütünleşme toplum içindeki bunlara yönelik eylemlerle gerçekleştirilebilir. Uzlaştırıcı ve sistemi bütünleştirici eylemler toplumsal kimlik ve sistemlerin önkoşulunu oluştururlar. Bu nedenle de eylem kavramı toplumsal çözümlemenin odak noktası haline gelmiştir."²²

Müslümanların, küreselleşmenin bunalıtcı anaforunda, kendi kimliklerini koruyarak varlıklarını sürdürebilmeleri, değişirken değiştirmeyi başarmalarına bağlıdır. Bilimin ve doğru bilginin gücü olmaksızın değişimin frekansına girmek mümkün değildir. Tek çıkış yolu, -insan aklına zincir vurmak imkansız ise- bilimin gücünü damarlarımızda hissederek yaratıcı yeteneklerimizi etkin kılmaktır. Bu ise, ciddi bir zihniyet değişikliğini gerektirmektedir. Din anlayışında köklü, sağlıklı ve tutarlı bir değişim olmadan, zihniyet değişikliği gerçekleştirilemez. Bu sebepten, Müslümanların İslâm'ı bir bütün olarak yeniden düşünmeleri, hem yerel sorunlarını çözebilmelerinin hem de küreselleşmenin ucundan tutabilmelerinin olmazsa olmaz koşulu gibi görünmektedir.

²² Erhan Atiker, *Bireyselleşme ve Toplumsal Farklılaşma*, İstanbul 1995, 6.